

Kieli, subjektiviteetti, ideologia

Screen-teorian ideologiakäsityksestä

Screen-teoria on yksi ranskalaisen poststrukturalismin brittiläinen - nyt jo ehkä hiukan *passé* tai ainakin terälehtiä pudottanut - versio. Nimensä mukaan sitä on kehitetty etupäässä **Screen**-lehden palstoilla. Se on teoriaa elokuvan/kielen, subjektin ja ideologian suhteista.

Tarkastelen seuraavassa sitä, miten tämä teoria ymmärtää ideologian. Tulen tarkastelemaan myös tähän teoriaan brittiläisessä keskustelussa kohdistettua kritiikkiä. Enkä tietysti malta olla pistämättä omaa lusikkaani tähän keitokseen. Aion hämentää sitä yhtäältä arvioimalla niin kyseistä teoriaa kuin sen kritiikkiäkin ja toisaalta suhteuttamalla sen, mitä tästä lusikkaan jää, eräiden muiden ideologiateoreettisten keitosten antiiniin.

1. Screen-teorian ideologiakäsityksestä

Aloitan negatiivisesti. Screen-teorian käsitys ei edusta kumpaakaan ideologian 'klassisista' käsittämistavoista. Ts. se ei näe ideologiaa sen enempää aatteiden järjestel-

mäksi kuin 'vääräksi' tietoisuudeksi-kaan (joskin ainakin jälkimmäisen käsityksen voi tulkita sisältyvän siihen alistettuna momenttina). Mitä se sitten ymmärtää ideologia-la? Alustavasti: ideologia on sen mukaan prosessi, joka tuottaa yksilöstä yhtenäiseksi ja homogeeniseksi **sulkeutuvan** subjektin. Yritän seuraavassa avata tätä luonnehdintaa.

Screen-teorian ideologiakäsityksen yhden kulmakiven muodostaa Althusserin ideologiateoria (Heath 1974; MacCabe 1974). Althusserin (1984, 126) mukaanhan "subjekti on kaiken ideologian perustava (constitutive) käsite", koska "kaiken ideologian tehtävä (ja tämä määrittää sen) on 'perustaa' ('constituer') konkreettisia yksilöitä subjekteina". Puhuessaan subjektista Althusser hyödyntää käsitteen kaksimielistä merkitystä:

"Arkikäytössähän käsitteellä subjekti tarkoitetaan kahta asiaa: 1) vapaata subjektiviteettia, aloitteellisuuden keskusta, joka itse tuottaa omat tekonsa ja kantaa vastuun niistä, 2) alistettua olemtoa, joka toimii ylemmän auktoriteetin alaisena ja jolta siten on riistetty kaikki vapaus, paitsi vapautta hyväksyä oma alistuneisuutensa. Jälkimmäinen näistä

tuo esiin, mitä tuo kaksimielisuus merkitsee: yksilö kutsutaan (vapaaksi) subjektiksi, jotta hän vapaasti alistuisi Subjektin (auktoriteetin - VP) määräykseen ja siis (vapaasti) hyväksyisi oman alistuneisuutensa, ts. 'aivan omin päin toteuttaisi' sen edellyttämät liikkeet ja toiminnot." (Emt., 136-137.)

Mitä sitten on ideologia, joka 'kutsuu' konkreettisia yksilöitä tällaisiksi subjekteiksi? Vastaus tähän perustuu siihen Althusserin kantaan, että ideologia "on aineellisesti olemassa" (emt., 121). Se tarkoittaa, että ideologiaa ovat kaikki ne toiminnot, käytännöt, rituaalit yms. ja niistä artikuloituvat ideologiset (valtio)koneistot, joihin osallistuminen kasvattaa meissä sellaista käsitystä itsestämme, että "todella olemme konkreettisia, yksilöllisiä, erillisiä ja (tietenkin) korvaamattomia subjekteja" (emt., 127).

Screen-teoreetikot ovat arvostelleet Althusserin teoriaa siitä, että kiinnittäessään huomionsa yksin ideologisissa koneistoissa rakentuvaan subjettiin "ristiriidattomana, homogeenisena oliona, joka sitten on ideologisten esitysten koherentti tuki" (Coward 1977, 103), se menettää näköpiiristään sen, ettei ideologinen subjektiviteetti suinkaan poista yksilöiden tosiasiallista epäyhtenäisyyttä ja ristiriitaisuutta vaan pelkästään kätkee tämän (ks. Coward & Ellis 1977, 75-76). Näin se menettää näkyvistään sen, mihin kriitikkojen mukaan kätkeytyy kumouksellisuuden siemen (ks. MacCabe 1979, 301-303). Kaivaakseen tämän siemenen esiin ovat screen-teoreetikot kääntyneet Lacanin ja Kristevan kieltä ja subjektiviteettia koskevien pohdintojen puoleen.

Lacanin teorian syövereihin uppoutumatta tuon esiin vain sen perusidean, jonka screen-teoreetikot

siitä ovat napanneet:

Kielen omaksumisen myötä lapsesta tulee sanan varsinaisessa mielessä subjekti. Kieli asettaa lapsen ensiksikin välilliseen suhteeseen omaan kokemukseensa ja maailmaan. Tämän nojalla hän voi tehdä eron itsensä ja ympäristönsä välille eli paikantaa "itsensä ympäristöstä erottuvaksi subjektiksi" (Lemaire 1979, 51). Toiseksi kielen kategoria 'minä' kategorioiden 'sinä' ja 'hän/se' vastakohtana tarjoaa yksilön identiteetille viitepisteen. "Perustan subjektiviteetille laskee juuri minä-sinä -dialektiikka, joka määrittelee subjektit näiden keskinäisen vastakkaisuuden kautta." (Emt., 53.)

Mutta ei tässä kaikki. Kielen myötä lapsi astuu varhaisnarsistisesta imaginaarisesta järjestyksestä symboliseen, jolloin häneen syntyy - tässä on sivuutettava, miten ja miksi - tietoinen ja tiedostamaton. Lapsi jakautuu siis kahtia: yhtäällä on "psykyen sisin osa" - tiedostamaton, johon varhaisimaginaarisen järjestyksen halut ja toiveet hautautuvat - ja toisaalla "tietoisin diskurssin, käyttäytymisen ja kulttuurin subjekti" (emt., 67). Tiedostamattoman ja tietoisin diskurssit ovat ristiriidassa ja ne kamppailevat keskenään; so. "tietoisin diskurssin, käyttäytymisen ja kulttuurin" subjektiviteetti on kuin kansi, jota sen alla kiehuva tiedostamaton pyrkii jatkuvasti kohottelemaan.

Screen-teoreetikkojen mukaan symbolisessa rakentuva subjekti kokee itsensä egona, 'minänä', yhtenäiseksi, oman itsensä keskipisteessä olevaksi olennoksi ja tällaisena "epäproblemaattisesti sen artikulaation ulkopuolella olevaksi, joka tosiasiallisesti tämän subjektin määrittelee" (MacCabe 1974, 17). Tämä on itsensä imaginaarista

väärintunnistamista - yhtäältä siksi, ettei tiedostamattoman heterogeenisuus saa siinä ilmausta, ja toisaalta siksi, ettei symbolinen tosiasiaassa ole yhtenäinen vaan "kielen tavoin erojen ja vastakkaisuuksien kautta rakentunut" alue (emt.). Tämä väärintunnistaminen vastaa eräiltä osin varhaisimaginaarista peilivaiheen kokemusta, jossa tosiasiaassa hajanainen, epäyhtenäinen lapsi "näkee kuvansa joko peilissä tai toisen (lähinnä äidin) hahmossa" (Sivenius 1984, 21), samastuu tähän kuvaan ja (väärin)tunnistaa itsensä sen kautta eheäksi ja yhtenäiseksi.

Kristeva lähtee Lacanin tiedostamatonta ja tietoista koskevasta näkemyksestä. Hänen mukaansa subjektissa ilmaisullisen toiminnan näkökannalta on **semioottisen** ja **symbolisen** alueet. Semioottinen viittaa siihen, mistä Lacan puhuu tiedostamattomaan hautautuvana varhaisimaginaarisena järjestyksenä. Se on "viettiheterogeenisuuden alue: esiverbaalinen rytmien, melodioiden ja sävyjen alue" (Sivenius 1985, 129). Lapsen kehityksessä tämä alue edeltää symbolisen aluetta. Kristeva katsookin Lacanin tavoin, että varsinaiseksi subjektiksi lapsi kehittyy vasta astuessaan kieleen, symbolisen alueelle, joka erotukseksi "semioottisesta (vieteistä ja niiden artikulaatioista)" koostuu "merkityksestä ja sen alueesta" (Kristeva 1978, 53). Kyse on astumisesta "merkityksenantoprosessiin, jonka avulla ja kautta subjekti tunnistaa itsensä ja kohteensa" (emt.).

Kristeva tarkastelee semioottista ja symbolista **signifiancen** muotoina. **Signifiante** ei tarkoita vain merkityksiä tuottavaa/uusintavaa merkintäkäytäntöä vaan ilmaisullisen toiminnan kokonaisuutta sellaisena kuin tämä kumpuaa niin semi-

oottisen kuin symbolisenkin alueelta. Ilmaisullisen toiminnan muotoina semioottinen ja symbolinen

"viittaavat sen kahteen muotoon, mikä meidän silmissämme on yksi ja sama ilmaisullisen toiminnan prosessi... Kumpaakaan muotoa ei voida erottaa ilmaisullisen toiminnan prosessista, jonka kautta kieli vasta rakentuu ... (N)iin kutsuttu 'luonnollinen' kieli sallii semioottisen erilaisia artikuloititapoja symbolisen kanssa. Toisaalta on ei-kielellisiä merkkijärjestelmiä, jotka rakentuvat yksinomaan semioottiselle (kuten esim. musiikki); tulemme kuitenkin näkemään, että tämä yksinomaisuus on täysin suhteellista johtuen juuri kummankin muodon välisestä dialektisesta suhteesta... Koska subjekti on aina semioottinen ja symbolinen, ei mikään hänen tuottamistaan merkkijärjestelmistä voi olla yksinomaan 'semioottinen' tai 'symbolinen' vaan ne ovat kiitoksen velkaa kummallekin." (Emt., 35.)

Semioottinen ja symbolinen ovat erilaisia ja ristiriitaisessa suhteessa toisiinsa. Edellistä luonnehtii heterogeenisuus, jälkimmäistä homogeenisuus. Kristevan mukaan symbolinen pyrkii saattamaan luontoaan heterogeenisen olennon homogeeniseksi, jolloin se tukahduttaa viettejä ja tunkee semioottiselta alueelta kumpuavaa ilmaisuja yhä syrjäisempään asemaan. Tämä on Kristevan mukaan ideologiaa. Juuri yksilön homogeeniseksi kiteyttäjänä symbolinen on "ideologian ja sen elettyä kokemusta koskevien 'rationaalisten' selitysten tyyssija" (Burniston & Weedon 1978, 223). Tästä näkökulmasta ideologiassa on siten olennaisesti kyse loppuunviemisestä tai sulkemisesta, **closuresta** - lyhyesti: yksilön lukkoonlyömisestä (Larrain 1979, 167).

Toisaalta mm. runokielessä, taiteessa, uskonnossa ja magiassa esiinpäasevä semioottinen käy Kristevan mukaan jatkuvaa kamppailua rajoittamistaan vastaan; se pyrkii

alati tunkeutumaan symboliseen. Tämä on "sen perustana, mitä yleisesti kutsutaan 'luovaksi teoksi'", ts. "symbolisen järjestyksen uudeksi hahmottuminen aiheutuu aina semioottisen rynnäköstä" (Kristeva 1978, 71). Semioottisen tunkeutuminen symboliseen ei silti kumoa - rajatapauksia kuten skitsofreniaa lukuunottamatta - niiden ristiriitaa eikä johdata yksilöä "esisymbolisen välittömyyden palauttavaan positiiviseen" (emt., 79). Näet tämä tunkeutuminen "jää kaikesta huolimatta suhteelliseksi" ja niinpä symbolinen "takaa yhä edelleen subjektin asettamisen - subjektin, joka nyt on käymistilassa" (emt., 72).

Käymistilassa oleva subjekti rakentuu ja purkautuu jatkuvasti. Se ei ole koskaan lopullisesti valmis eikä homogeeninen mutta ei myöskään hajoa esisymboliseksi heterogeenisuudeksi. Vain tällaisen subjektin onnistuu "muuttaa kulloinkin käypä merkitysjärjestelmä ja tuottaa käsitys uudenlaisesta suhteesta luonnonobjekteihin, yhteiskunnallisiin koneistoihin ja omaan ruumiiseen" (emt., 132). Toiminnassa, joka tuottaa käymistilaan joutuvan subjektin, onkin "kyse käytännöstä, jota voisi verrata poliittiseen vallankumouskäytäntöön; edellinen tuottaa subjektissa sen, minkä jälkimmäinen toteuttaa yhteiskunnassa" (emt., 30).

Niin Lacan, Kristeva kuin screen-teoreetikotkin ovat sitä mieltä, että kieli on itsessään jatkuvaa merkitysten tuotantoa ja ettei sanoilla ole mitään lopullista, kiinnilyötyä merkitystä. Herää kysymys, miten tällainen 'avoin', vailla kiinnilyötyjä merkityksiä oleva kieli voisi rakentaa yhtenäiseksi rakentuvaa subjektiviteettia. Eikö yhtenäiseksi voi rakentua vain suhteessa johonkin, joka itses-

sään on yhtenäistä, kiinnilyötyä, pysyvää? Tai - vielä järeämmältä kuulostavan vastaväitteen esittäksemme - miten käsitys, että kieli on jatkuvaa merkitysten tuotantoa ja ettei sanoilla ole mitään lopullista, kiinnilyötyä merkitystä, on sovitettavissa yhteen sen seikan kanssa, että tosiasiaassa kullakin sanalla on tietty vakiintunut perusmerkitys?

Viimeksiesitettyyn kysymykseen ei voida vastata muuten kuin ajatteleamalla, että näitä perusmerkityksiä tuotetaan rajoittamalla ja tyypistämällä kielen jatkuvaa tuottavuutta. Perusmerkitykset ovat siten tulosta tietystä kielellisestä käytännöstä, jota esim. Coward ja Ellis kutsuvat realistiseksi. Heidän mukaansa realismin perusfilosofiassa merkitsijä eli sana äänikuvana tai kirjoituksena "ymmärrettään samaksi kuin (ennalta olemassaoleva) merkitty" eli sanan merkitemä käsite (Coward & Ellis 1977, 47). Ts. "merkitsijä on pelkästään ennalta muodostetun käsitteen vastike" (emt.). Lähdetessä tästä on kieltä luonnollista käyttää siten, että kuhunkin merkitsijään tulee sidotuksi aina vain tietty tai tiettyjä merkittyjä. Tämä käytäntö juuri tyypistää kielen tuottavuutta eli tuottaa kieltä, jossa sanojen merkitykset näyttävät kiinnilyödyiltä ja joka näin näyttää yhtenäiseltä ja pysyvältä, sellaiselta, jonka varassa siihen astuvasta yksilöstä voi rakentua yhtenäinen ja pysyvä subjekti.

Ideologisen, yhtenäiseksi sulkeutuvan subjektin rakentuminen onkin Cowardin ja Ellisin mukaan tulosta siitä, että kieli, johon lapsi vartuessaan astuu - meidän jokapäiväinen kieleemme - on omalta tuottavuudeltaan siivet leikannutta, ideologista kieltä:

"Ideologisen vraiseblablen (todellisuusvaikutelman - V.P.) tuottaminen, joka tehoaa juuri siksi että se näyttää 'luonnolliselta', 'siltä, miten asiat ovat', on tulosta käytännöstä, joka sulkee merkityksiä tuottavan merkintäketjun loputtoman tuottavuuden tai rajoittaa sitä. Tämä kiinnilyöminen on tulosta siitä, että tietyt merkitysajat rajoitetaan viittaamaan tiettyyn merkittyyden tai merkitykseen. Rajoittaminen ei perustu siihen, että jokin ajatusjärjestelmä pakotettaisiin johonkin luonnolliseen, etukäteen annettuun merkkiin, vaan tietyn subjektin tuottamiseen suhteessa tiettyyn diskurssiin; subjektin, joka rakentuu siksi paikaksi, josta tuo diskurssi on ymmärrettävissä. Ideologia ilmenee tiettyinä 'luonnollisina' ajatuksina, tiettyinä horisonttina, tavanomaisena ajattelutapana, terveenä järkenä. Sitä ei havaita rajoittamiseksi tai sulkemiseksi." (Emt., 67.)

Siis tuottaessaan näin omaa tuottavuuttaan rajoittavaa kieltä ihmiset tuottavat itsestään yhtenäisiksi kiteytyviä subjekteja ja asettavat itsensä sellaiseen asemaan, josta tuo kieli - joka ymmärretään todellisuutta pysyvänä, 'tuolla olevana' tosiasiallisuutena esitettäväksi - voi olla ymmärrettävä ja mielekäs. Homogeeniseksi subjektiksi kiteytymisessä on kuitenkin kyse itsensä imaginaarisesta (väärin)tunnistamisesta, koska siinä tämän subjektimuodon alla oleva epäyhtenäinen, heterogeeninen tiedostamaton jää piiloon. Korostamalla tätä seikkaa on Lacanin psykoanalyysi tarjonnut "perustan, jolta otaksumaa yhtenäisestä, täysin valmiiksi saateutusta subjektista - kuten tällaiseen otaksumaan perustuvia yhteiskuntatieteitäkin - voidaan järeimmin arvostella" (emt., 94). Todettakoon, että yhtenäistä subjektiviteettia tuottava ideologinen prosessi on Cowardin ja Ellisin mukaan välttämätön: vain se voi luoda "yhteiskunnallisen, so. predikaation mahdollistavassa asemassa olevan subjektin" (emt.).

Vaikka kuvatuunlaisen subjektin/ subjektiaseman "tuottaminen tapahtuu samassa prosessissa, jonka myötä subjekti astuu kieleen", se ei "koskaan lopullisesti rajoitu tähän varhaisvaiheeseen" (emt.). Esim. jokainen myöhempi kosketus realistiseen tekstiin uusintaa tätä subjektiviteettia, koska tällainen teksti

"asettaa subjektin paikalleen kertomuksen toiminnan ymmärrettävyyden näkökulmasta; subjekti on tällöin tarkkailijan, ymmärtäjän, syntetisoijan asemassa. Kertomuksen subjekti on homogeeninen subjekti, katselusuhteeseen kiteytetty." (Emt., 50.)

Tämän subjektiaseman realistinen teksti tuottaa, koska sen "asiana on olla todellisuuden vastike, jäljitellä sitä" eli koska siinä kieltä käytetään "ikään kuin se edustaisi todellista maailmaa, olisi yhtä sen kanssa" (emt., 47). Suhteessa sen kiinnilyötyjen merkitysten jäljittelemään todellisuuteen lukijasta rakentuu siis tuota todellisuutta tarkkaileva yhtenäinen subjekti, jota "tekstin virta ei kyseenalaista" (emt., 50).

MacCabe (1974, ks. myös 1976) konkretisoi screen-teorian realismikäsitystä pitemmälle. Hänen mukaansa klassinen realistinen teksti sisältää useita diskursseja, joista kuitenkin kerrontadiskurssi (narrative discourse) on tekstin realistisuuden kannalta avainasemassa: se tulkitsee muissa diskursseissa esitetyn ja lyö näin sen merkitykset kiinni. Kyse on tällöin "esityksen muuttamisesta 'Todellisuudeksi', sen totuuden osoittamisesta ja sen merkityksen paljastamisesta" (Heath 1974, 121). Tekstin realismisuus ei siten olisi vain todellisuuden jäljittelyssä vaan nimenomaan siinä, että se, mitä teksti kertoo ja mikä voi olla avoinna eri tulkin-

noille, merkityksellistetään kerron-
tadiskurssissa valmiiksi - vieläpä
tavalla, joka "yksinkertaisesti sallii
todellisuuden ilmetä ja kieltää
oman statuksensa artikulaationa"
(MacCabe 1974, 9).

Realistisen tekstin vastakohtaksi
screen-teoria näkee avantgarde-
tekstin, jossa luovutaan kiinnilyö-
dyistä, valmiiksisaatetuista merki-
tyksistä. Se tuhoaa "tyystin niin
lukijan kuin tekijänkin ykseydellisen
luonteen", jolloin lukija ei enää
voi olla todellisuutta tarkkaileva
yhtenäinen subjekti vaan tämä
subjektimuoto hajoaa ja lukija
joutuu "käymistilaan" (Coward
& Ellis 1977, 6). Ts. lukijasta tulee
"toimija, joka työskentelee kielen
kanssa ja kielessä saadakseen ai-
kaan jotakin, jota ei voida täsmäl-
leen ennakoida ja joka pakostakin
jää ongelmalliseksi ja tietyyssä
mielessä kesken, päättymättömäksi"
(Wollen 1976, 20-21). Yksi keino
on saattaa tekstin diskurssit risti-
riitaan luomatta ristiriidat tulkitse-
vaa ja sitovaa kerrontadiskurssia.
Lukijan asema olisi tällöin "kriitti-
nen, ristiriitainen"; hän tulisi vede-
tyksi irti "kiteytyneisyydestään"
(Heath 1974, 112).

Realistisen ja avantgarde-tekstin
vastakkainasettaminen on kuitenkin
ongelmallista esim. sen Kristevan
näkemysten kannalta, ettei symboli-
nen ole koskaan yksinomaan sym-
bolista vaan aina semioottisen
enemmän tai vähemmän läpituken-
maa. Tältä pohjalta pitäisi nähdäk-
seni ajatella, etteivät realistinen
ja avantgardistinen teksti ole abso-
luuttisia vaan suhteellisia, tietyn
ulottuvuuden ääripäitä osoittavia
kategorioita. Tällöin tietyn tekstin
tai sen tietyn diskurssin realisti-
suus/avantgardistisuus riippuisi
siitä, missä määrin se sisältää
symbolisen/semioottisen alueelta
kumpuavaa ilmaisua. Tosin: onko

asiaa mahdollista tarkastella näin
yksiulotteisesti?

2. Screen-teorian ja sen ideologiakäsityksen kritiikistä

Otan seuraavassa esiin vain kritii-
kin, jonka Birminghamin kulttuuri-
tutkijoiden mediaryhmä on kohdis-
tanut screen-teoriaan, ja siitäkin
vain keskeisimmät kohdat (muuta
kriitikoita ovat esim. Hill 1979,
Robins 1980 ja MacDonnell &
Robins 1980).

Screen-teorian ideologiakäsitystä
on arvosteltu ensinnäkin äärimmäi-
sen abstraktiksi. Katsotaan, että
tuo teoria pystyy puhumaan vain
'kielestä yleensä', 'subjektista
yleensä' ja 'ideologiasta yleensä',
koska se on ankkuroitu lacanilaiseen
psykoanalyysiin, joka - kriitikkojen
mukaan - väittää esittävänsä, miten
"kaikkien yhteiskuntien kaikki 'sub-
jektit' kaikkina aikoina tiedosta-
mattomasti konstituoituvat" (Hall
1980, 160). Tällaisena se ei sovi
yhteen historiallisen materialismin
kanssa, joka kriitikkojen mukaan
vaatii ottamaan huomioon ne histo-
rialliset differentia specificat,
"jotka Marxin mielestä erottavat
yhden yksilöllisyysmuodon toisesta"
(emt.).

Hall katsoo Lacanin teorian
saattavan toki olla oikeassa siinä,
"miten 'subjekti' yleensä muotou-
tuu", mutta tämä ei kuitenkaan
sinällään "tarjoa pätevää selitystä
siihen, miten jo 'kielessä yleensä'
asemoidut, historiallisesti erityiset
subjektit toimivat" suhteessa histo-
riallisesti erityisiin ideologioihin
tai diskursseihin "tietyissä yhteis-
kuntamuodostumissa" (emt., 161).
Niinpä yleinen teoria subjektista

"voi olla välttämätön osa selitettäessä
tiettyjä diskurssieja tai erityisiä ideologi-
oita ja niiden toimintaa, mutta se ei
ole vielä riittävä selitys niille. Kielelli-

sillä, diskursiivisilla ja ideologisilla käytännöillä voi olla muita määrityksiä, joista vain jotkut voidaan kiteyttää 'subjektin' tasolla." (Emt.)

Kriitikkojen mukaan screen-teorian yleisyys heijastuu sen eriyksityiskohdissa, kuten sen käsityksessä tekstin ja subjektin suhteesta. Morleyn (1980b, 163) mukaan tämä ei ota huomioon sitä, että tietyn tekstin kanssa tekemisiin joutuva subjekti "on aina jo rakentunut muissa diskursiivisissa muodostumisissa ja yhteiskunnallisissa suhteissa". Hän katsoo screen-teorian väittävän, että kerran muotouduttuaan subjekti kohtaa diskursseja, jotka toimivat "yhden ainoan 'klassisen realistisen tekstin' sääntöjen mukaan" ja uusintavat siten subjektin tuottaneen "primaariasemoinnin" (emt.).

Kriitikkojen oma kanta on, että kielen omaksumisen myötä subjekti astuu tilaan, jossa risteilevät diskurssit ovat erilaisia, eivät samanlaisia. Erilaisina ne eivät voi vain uusintaa subjektin primaariasemointia. Niinpä "subjektiviteetti tulisi nähdä enemmän 'tilaksi' tai 'interdiskurssiksi', jossa useat ajassa jatkuvat diskurssit kilpailevat omilla 'kutsuhuudoillaan' 'subjektista' (Corrigan & Willis 1980, 300). Näiden kutsuhuutojen tarjoamat subjektiasemat "ovat tavallisesti ristiriitaisia niin että ne on mahdollista torjua, muuntaa toisenlaisiksi tai omaksua vain osittain" (emt.). Ja vielä: koska diskurssit kutsuvat subjekteja jatkuvasti, subjektit rakentuvat historiallisesti "tavalla, joka tarjoaa historiallista jatkuvuutta ja kunakin hetkenä resursseja vastustaa niitä 'subjektiasemia', joita tämä tai tuo 'teksti' tarjoaa" (emt.).

Ollessaan aina jo historiallis-interdiskursiivisesti rakentunut ei

tekstin ääreen asettuva subjekti ole koskaan tyystin sen armoilla - kuten screen-teoriaan kriitikkojen mukaan sisältyvä näkemys "tekstin lähes täydellisestä tehokkuudesta 'subjektin asemoinnissa'" (Morley 1980a, 148) antaisi ymmärtää - vaan hän voi paitsi hyväksyä myös torjua sen tarjoaman subjektiaseman. Sitäpaitsi, korostavat kriitikot, on kyseenalainen väite, että tietty teksti tarjoaisi aina vain tietyn subjektiaseman. Sehän edellyttäisi, että kussakin tekstissä olisi kyse "yhdestä diskursiivisesta operaatiosta" (Willemen 1978, 58) eli että kukin teksti olisi niin yksimerkityksinen ettei sitä voitaisi lukea muuta kuin yhdellä tavalla.

Tätä vastaan kriitikot korostavat, että "merkit ja merkkeihin perustuvat diskurssit" ovat "olennaisesti monimerkityksisiä" ja ettei tekstin luenta ole passiivista merkityksen omaksumista vaan aktiivista merkityksenantoa, "itsessään merkityksen tuottamisen momentti" (Morley 1980b, 167). Näin ollen tekstejä on väärin tarkastella sellaisina, joiden asemat "joko kertovat 'subjektin' muotoutumisen varhaispsykkisiä muotoja tai yksinkertaisesti 'asemoitumista' ideologiaan yleensä" (Corrigan & Willis 1980, 308). Näet useampimerkityksisinä tekstien "täytyy välttämättömyyden pakosta tuottaa kokonainen sarja subjektiasemia" (Willemen 1978, 59), vaikka onkin niin että "hallitseva" - kerronnallis/realistinen (?) - "diskurssi etuoikeuttaa eli asettaa etusijalle tietyn luennan" (Morley 1980b, 167). Näin se tekee, koska "siinä on syvään piirtyneinä tiettyjä etusijalle asettuvia diskursiivisia asemia, joista sen diskurssi näyttää 'luonnolliselta', itsestään selvästi 'todellisuutta' heijastavalta ja uskottavalta" (emt.). Silti on "virheellistä väittää..., että sama

universaalis-tiedostamaton mekanismi asemoi jokaisen subjektin samaan ideologiseen tilaan" (Chambers ym. 1977, 116).

Tämän kritiikin olennaisena motiivina näyttää olevan se kriitikojen näkemys, että screen-teorian "positiosta käsin on käsitteellisesti mahdotonta rakentaa pätevää ideologiassa tapahtuvaa 'taistelua' koskevaa käsitettä" (Hall 1980, 161). Vaikka siinä esitetty dekonstruktio- eli purkamisstrategia - esim. avantgardistinen teksti voidaan ymmärtää realistisen tekstin tarjoaman aseman kriittiseksi purkamiseksi - voikin

"tarjota tärkeän vastarintastrategian erityisesti hallitsevien diskurssien paljastamiseksi ja keskeyttämiseksi, se ei suinkaan identifioi ehtoja vaihtoehtoisten kielten eikä diskurssien tuottamiseksi. Se näyttää johtavan seuraavaan yksinkertaiseen vastakohta-asetelmaan: joko ollaan 'kielessä' (ja siten auttamatta ideologiassa) tai sitten 'kieltä vastaan'. ... Yhtenä seurauksena tästä on ... ollut, että ideologisen taistelun ja avantgarden käytännöt ovat pakostakin samastuneet suhteellisen yksinkertaisella ja ongelmattomalla tavalla." (Emt., 161-162.)

3. Screen-teorian ideologia-näkemyksen ja sen kritiikin arviointia

Onko tämä screen-teorian ja sen ideologianäkemyksen kritiikki oikeutettua? Ainakin sen voidaan sanoa osuvan kohtiin, jotka ovat jääneet siinä vähälle huomiolle tai ristiriitaisen tuntuisiksi. On esim. totta, että perustuessaan Lacanin teoriaan subjektikonstituutiosta screen-teoria on lähtökohdiltaan ylihistoriallinen. Subjektikonstituutiossahan yksilö siirtyy luonnosta kulttuuriin, ja niinpä tuo konstituutio on ylihistoriallisesti välttämätön siitä lähtien - ja niin kauan - kuin ihmiskunnasta voidaan puhua luonnosta eroava-

na kulttuurina. Toisaalta - ja tämä seikka on jäänyt screen-teoriassa vähälle huomiolle - se muoto, johon subjekti konstituoituu, ei suinkaan ole historian eri vaiheissa ollut sama.

Screen-teorian mukaanhan kieli - tarkemmin: realististyyppinen diskurssi - sulkee subjektin yhtenäiseksi, jolloin subjekti voi kokea itsensä pysyväksi ja muista erilliseksi henkilöksi. Tällaisena hän voi kokea itsensä oman toimintansa ja ajattelunsa alkulähteeksi, mistä puolestaan johtuu, että hän voi pitää itseään vapaana, omin päin toimivana jne. Kulttuureja vertailevien (esim. Wulff 1969) tai historiallisten (esim. Müller 1977) tutkimusten valossa ei kuitenkaan näytä siltä, että tämä **yksityishenkilön** subjektimuoto olisi ylihistoriallinen vaan että se kehittyisi tietyissä erityisissä yhteiskunnallis-historiallisissa oloissa, lyhyesti sellaisissa, joita voidaan kutsua rahataloudelliseksi tai (kehittyneempinä) kapitalistiseksi (ks. tarkemmin Pietilä 1983, 237-254).

Jos - kuten näyttää - on olemassa historiallisesti erilaisia subjektimuotoja, on aika vaikea puolustaa sitä kantaa, että astuminen kieleen valaisi subjektiviteetin vain yhteen muotoon. Jos tässä tilanteessa halutaan pitää kiinni ajatuksesta, että kieli on subjektiviteettia rakentava tekijä, on pakko lähteä siitä, ettei ole olemassa 'kieltä yleensä', jonka ominaisuudet pysyisivät koko historian vakiona, vaan että kieli tai kielenkäyttötavat muuttuvat historian kuluessa olennaisesti.

Erinäiset antropologiset havainnot viittaavat siihen, että näin todella olisi. Esim. Ottomeyerin (1976, 196) mukaan alkukantaisissa yhteistoiminnallisissa heimokulttuureissa, joissa taloudellista toimintaa

ei hallitse yksityiseen hyötyyn tähtäävä voitontavoittelu ja joista puuttuu tämän edellyttämä rahatalous, on tavallista "pitää minua ja sinua, minulla olevaa ja sinulla olevaa merkitseviä kielellisiä ilmauksia samoina" (vrt. myös Wulff 1969, 237-240). Nykyaikaisessa kapitalistisessa yhteiskuntamuodossa tällainen kielenkäyttötapa olisi sula mahdollisuus. Niinpä meidän kielellemme ovat ominaisia toisistaan selvästi erottuvat ja yleiskäsitteellisen muodon saaneet persoonapronominit kuten 'minä', jonka avulla itsekukin tunnistautuu aina samaksi, muista erilliseksi minäksi toimipa missä roolissa tahansa.

Ellei kielessä ole tällaisia persoonapronomineja, se ei voi konstituoida ihmisiä yhtenäisiksi, itsensä aina samoiksi yksilöiksi tunnistaviksi subjekteiksi. Otetaan esimerkiksi vietnamin kieli (ks. Wulff 1969, 237-240), joka sallii ihmisen tunnistaa itsensä eri rooleissaan mutta josta puuttuu nämä roolit yhteensitova yleiskäsite 'minä'. Voidaanko tällaisen kielen toimintaa subjektin tuottamisessa pitää ideologisena? Ei, jos ideologisen subjektimuodon ratkaisevana ominaisuutena pidetään yhtenäisyyttä. Yleiskäsitteen 'minä' puuttuessa henkilö näet ei voi tunnistaa itseään eri rooleissaan yhdeksi yhtenäiseksi vaan kussakin roolissaan aina eri subjektiksi. Toisaalta kuvatonlainen kieli kyllä sulkee henkilön kuvatonlaiseen subjektimuotoon aivan kuten meille ominainen kieli sulkee meidät meille ominaiseen subjektimuotoon. Niinpä jos kielen ideologinen toiminta on sitä, että se sulkee henkilön loppuunsaatettuun, valmiiseen, ei avoimeen eikä käymistilassa olevaan subjektimuotoon, ei edelliseen kysymykseen voi vastata mitata mutkitta kieltävästi.

On muuten todettava, että

esim. MacCabe (1974, 23) näkee yhtenäiseksi sulkeutuvan subjektimuodon olevan tiiviisti sidoksissa "porvariston nousuun". Mutta muiden screen-teoreetikkojen tavoin hän jättää auki kysymyksen, millaisia tätä edeltävät subjektimuodot ovat ja voidaanko niitä pitää ideologisina. Näin jää auki myös kysymys kielen historiallisuudesta - kysymys, jonka ottaminen vakavasti pakottaisi kiinnittämään huomiota niihin yhteiskunnallisiin suhteisiin ja käytäntöihin, joiden puitteissa kieli ja subjektiviteetti muotonsa saavat. Tämän problematiikan laiminlyönti ehkä selittää, miksi yhteiskunnallisten suhteiden, ideologian ja subjektiviteetin suhteista voidaan esittää sellaisia funktionalistis-idealisticia nurinkurisuuksia kuten esim. Coward ja Ellis (1977, 68) sanoessaan, että kapitalismin "yhteiskunnalliset suhteet ovat mahdollisia" vain porvarillisen ideologian korostaman "'vapaan' ja yhtenäisen subjektin idean pohjalta". Siis yhteiskunnalliset suhteet ovat mahdollisia tietyn idean pohjalta eikä, kuten materialisti ajattelisi, päinvastoin!

Siirtykäämme sitten teksti-subjekti -suhteeseen. Sanoessaan, ettei screen-teoria tarkastele jonkin tekstin kanssa tekemisiin joutuvaa subjektia historiallis-interdiskursiivisesti muotoutuneena ja täten eri subjektiasemia omaksumaan kykenevänä, kritiikki osuu jälleen kohtaan, joka tuossa teoriassa näyttää jääneen vähälle huomiolle. Tosin aivan oikeutettua ei kritiikki tältä osin ole. Näet subjektin ideologinen yhtenäisyys ei screen-teorian mukaan tarkoita, etteikö subjekti voisi omaksua erilaisia subjektiasemia. Päinvastoin: "Yksilö voi omaksua useita - joskus ristiriitaisiakin - subjektiasemia silloin, kun hänen ulottuvillaan on olemassa monia

identiteettejä." (Emt.) Mutta olen-
naista on, että huolimatta omaksu-
mistaan eri identiteeteistä tai
tutummin rooleista yksilö voi kokea
itsensä samaksi yhtenäiseksi minä-
ksi. Tämä juuri on screen-teorian
mukaan kielen ideologista vaikutus-
ta - tosin, kuten juuri osoitin,
nimenomaan tietynlaisista yhteis-
kunnallisista suhteista kasvupohjaa
saavan kielen vaikutusta.

Toisin kuin kritiikki väittää
screen-teorian ideologianäkemyk-
siis ottaa - vaikka ehkä vähemmän
näkyvästi - subjektin historiallis-in-
terdiskursiivisen rakentumisen var-
teen. Mutta se ottaa sen varteen
eri tavalla kuin kritiikki. Sehän
painottaa sitä subjektin yhtenäistä
ydintä, jota realistiset diskurssit
ja tekstit sen mukaan tuottavat/
uusintavat ja joka pysyy samana
riippumatta niistä erityisistä sub-
jektiasemista, joihin yksilö kilpaile-
vien diskurssien viidakossa harhail-
lessaan kulloinkin asettuu. Kritiikki
taas painottaa noita erityisiä sub-
jektiasemia ja näkee subjektin
tästä syystä "moninaiseksi, hetero-
geeniseksi ja useampien diskurssien
leikkauspisteessä yhteenkasautuvaksi
- pisteessä, jossa se ohimenevästi
kiteytyy tai tulee 'kiinniommelluk-
si'" (Mouffe 1982, 31-32).

Tämä ero screen-teorian ja
sen kritiikin välillä aiheutuneen
niistä näkökulmista, joista ne sub-
jektikonstituutiota lähestyvät. Edel-
linen kysyy, miten yksilön toiminta
(kapitalistisessa) yhteiskunnassa
on ylimalkaan mahdollista, ja vas-
taa, että tämä on ideologian ansio-
ta; ideologia on "se tapa, jolla
subjekti tuotetaan kielessä kykene-
väksi esittämään itseään ja siten
toimimaan yhteiskuntakokonaisuu-
dessa; näiden esittämisten kiteyty-
neisyyden ollessa ideologian funk-
tiota" (Coward & Ellis 1977, 2).
Jälkimmäinen lähestyy subjektin

rakentumista taas poliittis-ideologi-
sen taistelun näkökulmasta, josta
huomio kuin luontojaan kiintyy
'kutsuhuudoillaan' kilpaileviin dis-
kursseihin ja siten subjektin histo-
riallis-interdiskursiivisiin kään-
teisiin ja kohtaloihin.

Itse haluaisin problematisoida
screen-teorian subjektikäsitystä
seuraavilta suunnilta.

Ensiksikin: miksi subjektin olisi
(väärin)tunnistettava itsensä yhte-
näiseksi kyetäkseen "toimimaan
yhteiskuntakokonaisuudessa"? Eihän
se, että yksilö pystyy omaksuma-
an rooleja ja toimimaan niissä, suin-
kaan edellytä - kuten edellä osoitin
- mitään ne yhdentävää yhtenäistä
'minätietoisuutta'. Päinvastoin
yhtenäinen 'minä', joka pystyy
tiedostamaan, että hän vain toteut-
taa 'minästään' erillisiä rooleja
sulautumatta niihin tai niiksi, voi
olla jopa haitaksi, jos kyseessä
on roolien toteuttaminen jatkuvasti
entisenlaisena. Palaan tähän tuon-
nempana.

Toiseksi: jää vähän epäselväksi,
pitääkö screen-teoria yksilöille
tarjoutuvia subjektiasemia - identi-
teettejä, 'esittämisiä' tai mitä
ne ovatkin - jotenkin loppuunsaat-
ettuina, sellaisina jotka voidaan
vain ottaa tai jättää. Tosin puhe
ideologiasta, "joka lyö lukkoon
identifikaatiot ja esittämiset ja
subjektit suhteessa niihin" (emt.,
68), viittaa siihen, että näin olisi.
Tällöin kasvaminen toimintakykyi-
seksi yhteiskunnassa olisi kielen
kautta tapahtuvaa sulkeutumista
niihin erityisiin subjektiasemiin,
joihin yksilö kulloinkin katsoo
asiakseen astua. Kokonaan huomiota
jää kysymys, miksi subjektiasemat
olisivat loppuunsaatettuja ja
miksi yhteiskunnallinen toiminta-
kykyisyys olisi yhtä kuin sulkeutu-
minen näihin asemiin. Palaan tä-
hänkin tuonnempana tarkemmin.

Sitä ennen on puututtava screen-teorian tekstikäsitteeseen ja sen kritiikkiin. Kritiikin mukaanhan screen-teoria näkee (klassisen realistisen) tekstin lyövän lukijansa yksiselitteisesti kiinni, antavan tälle vain yhden subjektiaseman. Kritiikin mukaan tämä edellyttää tekstin näkemistä vahvalla tavalla yksiselitteiseksi. En ole aivan varma tämän kritiikin pitävyydestä. Esim. kun MacCabe (1976, 25) edellyttää tekstin erittelyä "tietyn yhteiskunnallisen momentin puitteisissa, jotta olisi mahdollista määritellä, ketkä mitenkin identifioituvat", hän puhuu sitä käsitystä vastaan, että teksti olisi "muuttumaton rakenne, joka määrää todellisuuden ja tekijän/lukijan asemissaan". Mutta tämä kanta tuntuu kieltämättä olevan ristiriidassa sen kannan kanssa, että klassisen realistisen tekstin kerrontadiskurssi merkityksellistää muissa diskursseissa esitetyn ja näin "takaa totuuden" eli "paljastaa kaiken" (emt., 11).

On edelleen huomattava, ettei poststrukturalistinen ajattelu, johon screen-teoria nojautuu, suinkaan pidä tekstejä vain yhdellä tavalla luettavissa olevina. Päinvastoin sen mukaan tekstejä "voidaan lukea moneen tapaan; kukin teksti sisältää itsessään lukemattomien rakenteiden mahdollisuuden, jolloin joidenkin etuoikeuttaminen siten, että luodaan ne esiintuottava sääntöjärjestelmä, on räikeän lainsäädännöllinen ja ideologinen liike" (Culler 1975, 242). Tässä suhteessa se eroaa traditionaalisesta strukturalismista, joka ei kiinnittänyt huomiota tekstin eri luentamahdollisuuksiin tai jopa kiisti sen. Poststrukturalismi näkee jopa (klassisen) realistisen tekstin epäyhtenäiseksi, moniselitteiseksi, joskin rajoitetummin kuin mitä moderni teksti on: "Konnotaatio on tie klassisen teks-

tin monimerkityksisyyteen, siihen rajoittuneeseen moninaisuuteen, jolle klassinen teksti perustuu." (Barthes 1974, 8). Käsitys realistisesta tekstistä moniselitteisenä ja useamman luentamahdollisuuden tarjoavana tuntuu myös olevan ristiriidassa sen näkemyksen kanssa, että tekstiä hallitsisi sen tietyllä tavalla merkityksellistävä kerrontadiskurssi.

Ottakaamme lopuksi esiin se kritiikin screen-teoriasta - tai itse asiassa tämän takana olevasta poststrukturalismista - esittämä väite, että tuo teoria on hedelmätön ideologisen taistelun kannalta. Väite on tosi järeä ajatellen vaikkapa sitä, miten ponnekkaasti mm. Kristeva on pyrkinyt kehittämään teoriaansa vallankumouksellisesti relevantiksi. Muistammehan hänen väitteensä, että käymistilaan joutuvan subjektin tuottava tekstikäytäntö vertautuu poliittiseen vallankumouksikäytäntöön: "edellinen tuottaa subjektissa sen, minkä jälkimmäinen toteuttaa yhteiskunnassa" (Kristeva 1978, 30). Itse asiassa hän - Burnistonin ja Weedonin (1978, 222-223) mukaan - menee huomattavasti pitemmälle ajatellessaan, että subjektin siirtyminen semioottisen ja symbolisen välisen ritiriidan myötä käymistilaan on yhteiskunnallisen vallankumouksen edellytys:

"Nimenomaan tämä signifianteen sisältyvä ristiriita on se, joka Kristevan mukaan tekee rakenteen jokaisesta toimijasta mahdollisen mutaation alkion. Niinpä subjektin tasolta - subjektin, joka on asennettu horjuvasti yhteiskunnallis-taloudellisten ja perheestä kumpuavien voimien ylläpitämään symboliseen järjestykseen - on mahdollista asettaa yhteiskuntamuodostuman yhtenäisyys kyseenalaiseksi."

Kritiikin mukaan tämä teoria ei pysty muuta kuin luomaan yksin-

kertaisen vastakohta-asetelman: "joko ollaan 'kielessä' (ja siten auttamatta ideologiassa) tai sitten 'kieltä vastaan'" (Hall 1980, 162). Minusta on olemassa ainakin kaksi kritiikkisuuntaa, jotka ovat tätä hedelmällisempiä. Ensiksikin on kysyttävä, millä perusteella voidaan ajatella, että avantgardistinen tai moderni teksti sarkisi yhtenäisen subjektin ja saattaisi sen käymistilaan ja että nimenomaan tämä käymistilaan joutuminen tekisi mahdolliseksi asettaa "yhteiskuntamuodostuman yhtenäisyys" kyseenalaiseksi. Toiseksi on kysyttävä, millaisen vallankumousperspektiivin tuo juuri kuvattu ajattelu avaa. Otan näistä kritiikkisuunnista mielestäni tärkeämpänä esiin vain jälkimmäisen.

Kun sanotaan, että vallankumouksen edellytyksenä on "yhteiskuntamuodon yhtenäisyyden" asettaminen kyseenalaiseksi, ei sen päämääränä voitane pitää muuta kuin nykyistä epäyhtenäisempää yhteiskuntaa. Burniston ja Weedon (1978, 223) täsmentävät Kristevan kantaa tältä osin sanoessaan, että tämän mukaan

"yhteiskuntamuodostuman yhtenäisyys on nyt mahdollista alistaa erittelyn kohteeksi ja antaa sille rooli, joka on rakenteistava ja silti lyhytaikainen, katoava. Potentiaalisesti tämä rooli voisi perustua mielihyväprosessiin pikemmin kuin mielihyvän tukahduttamiseen. Tällöin se johtaisi valtion ja perheen toiminnan suhteellistamiseen ja naisten uuteen asemaan symbolisen järjestyksen piirissä."

Tämä hahmotelma yhteiskunnallisen kumouksen päämäärästä kumpuaa psykoanalyttisesta perinteestä, jossa on aina esiintynyt selvää pyrkimystä tarkastella yhteiskunnallisia instituutioita ihmisten tarpeita ja viettejä tukahduttavina (ks. esim. Freud 1982). Ja sikäli kuin

ne tukahduttavat niitä tarpeettomasti, aukeaa psykoanalyttisistä perinteistä tärkeä vallankumousperspektiivi. Mutta ei silti pitäisi unohtaa sitä perspektiiviä, jonka Marx ja Engels - tarkastellessaan yhteiskunnallisten suhteiden 'itsenäistymistä' ihmisten toiminnalle puitteita asettavaksi voimaksi - toivat esiin esim. seuraavin sanoin:

"Yksilöllisen käyttäytymisen kääntyminen vastakohtakseen, pelkästään asioiden määräämäksi käyttäytymiseksi, yksilöllisyyden ja satunnaisuuden eroaminen, jonka yksilöt saavat aikaan, on ... historiallinen prosessi ja saa eri kehitystasilla erilaisia, yhä jyrkempiä ja universaalempia muotoja. Nykyisenä aikakautena asioiden määräämien suhteiden herruus yksilöiden yli ... on saavuttanut jyrkimmän ja universaaleimman muodon ja asettanut näin muodoin olemassaoleville yksilöille tietyn nimenomaisen tehtävän. Tämä tehtävä on, että yksilöiden on kumottava se tilanne, jossa suhteet ja satunnaisuus hallitsevat heitä, ja asetettava sen sijaan tilanne, jossa he hallitsevat suhteita ja satunnaisuutta." (MEW 3, 423-424.)

Otan tästä esiin vain sen, miten Marx ja Engels vallankumousta lähestyivät. Lainauksen mukaan ihmiset eivät nyky-yhteiskunnassa pysty hallitsemaan yhteiskunnallisia suhteitaan vaan - kuten Marx ja Engels metaforisesti sanovat - nämä suhteet hallitsevat heitä. Tällöin ihmisten yhteiskunnallinen toimintakykyisyys on rajoittunutta: he pystyvät tulemaan jotenkuten toimeen noiden suhteiden asettamissa puitteissa, sopeutumaan niihin, mutta eivät hallitsemaan niitä. Näiden suhteiden 'itsenäistyneisyys' nyky-yhteiskunnassa ilmenee siten, että ihmiset joutuvat kehittämään tälle yhteiskunnalle ominaisia "kyky/kyvyttömyysmuotoja, so. rajoitetun toimintakyvyn muotoja" (Haug 1983, 62). Tässä siis ilmenee "asioiden määräämien suhteiden herruus

yksilöiden yli". Tämä tilanne on Marxin ja Engelsin mukaan kumotava.

Esiinnostettu yhteiskunnallisen toimintakyvyn problematiikka tarjoaa nyt hedelmällisen näkökulman siihen aiemmin esitettyyn kysymykseen, joka koski subjektiasemia ja niiden mahdollista sulkeutuneisuutta - so. niiden edellyttämän toimintakyvyn rajoittuneisuutta tai rajoittumattomuutta. Alustavana vastauksena tähän kysymykseen kapitalistisen markkinatalousyhteiskunnan osalta lainaan Haugia (emt., 49-50), jonka mukaan toimintakykyisyyden tällaisessa yhteiskunnassa "määrää markkinarakenne":

"Markkinat määräävät yhteiskunnallista toimintakykyisyyttä vaikutuspiirissään - ja ne määräävät sitä eri luokkien osalta eri tavoin. Ne rajoittavat tuotantovälineitä hallitsevan luokan toimintatilanteita ja -mahdollisuuksia tietyllä tavalla - siten, että ne sanelevat näiden ehdot. ... Palkkatyöläisen toimintakykyisyys on rajoittunut hyvin ahtaasti epäitsenäiseen, vieraiden määräämään toimintaan - toimintaan, johon liittyy siihen sisällöllisesti välittymättä jäävä palkkamotiivi."

Markkinarakenne ei siis suoraan lyö kiinni tai sulje subjektiasemia eikä rajoita niiden edellyttämää toimintakykyä. Toisaalta se asettaa toiminnalle tiettyjä ehtoja ja puitteita, joiden huomioonottamisesta riippuu, miten toiminta onnistuu. Tältä kannalta katsoen se rajoittaa subjektiasemia ja niiden edellyttämiä toimintakykyjä epäsuorasti, asettamiensa ehtojen ja puitteiden kautta. Mutta tämä merkitsee toimintakykyisyyden suoraa rajoittamista yhdessä nimenomaisessa suhteessa: näet sopeutuminen toiminnan ehtoihin ja puitteisiin, sopeutuva toimintakykyisyys, rajoittaa samalla vastakkaista toimintakykyisyyttä; sitä kykyä, jonka va-

rassa ihmiset voisivat ottaa nyt heidän toiminnalleen ehtoja ja puitteita asettavat yhteiskunnalliset suhteet hallintaansa.

Tästä näkökulmasta näemme selvemmin kuin screen-teorian tarjoamasta, missä suhteessa yksilöille kapitalistisessa yhteiskunnassa tarjoutuvat subjektiasemat ja niiden edellyttämät toimintakyvyt ovat rajoittuneita ja miksi. Samalla näemme myös, miksi screen-teorian ideologisena pitämä subjektimuoto - so. itsensä yhtenäiseksi ja muista erilliseksi kokeva yksityishenkilö - on funktionaalinen kapitalistisessa yhteiskuntamuodossa. Edellyttäähän sopeutuminen markkinarakenteen muuttuviin ehtoihin toiminnan kehittämisen- ja uudistamiskykyä - ja vain yhtenäinen, 'minä-tietoinen' yksilö, joka näkee 'minänsä' rooleistaan erilliseksi ja itsensä siis vain roolien toteuttajaksi, voi noita roolejaan tietoisesti kehittää ja uudistaa. Kulloiseenkin rooliinsa sulautunut henkilö ei voi näin tehdä, mikä selittänee osaltaan rooleihinsa sulautuneen subjektimuodon hallitsemille arkaaisille yhteisöille luonteenomaista pysähtyneisyyttä suhteessa nykyisiin kapitalistisiin yhteiskuntiin.

Yhteiskunnallisen toimintakykyisyyden problematiikka tarjoaa hedelmällisen näkökulman myös siihen screen-teorian implikoimaan kysymykseen, joka voidaan asettaa seuraavasti: onko ideologia ikuista, jotain, jonka kahleissa ihmiskunta on ja pysyy, vai onko se historiallisesti ehdollista, josta ihmiskunta voi kehityksensä jossain vaiheessa vapautua? Screen-teorian taustavoima, poststrukturalismi, näyttää kallistuvan ensinmainitulle kannalle. Näemme tämän kun palautamme mieleen esim. Kristevan käsityksen semioottisen ja symbolisen suhteesta. Hänen mukaansahan symbolinen

pyrkii rajoittamaan semioottista, joka puolestaan kamppailee tätä rajoittamistaan vastaan tunkeutumalla symboliseen. Toisaalta tämä tunkeutuminen jää "kaikesta huolimatta suhteelliseksi" (Kristeva 1978, 72). Ts. käymistilassakin yksilö "tulee yhä uudestaan kytkeytyksi symboliseen kiteytyneenä momenttina" (Burniston & Weedon 1978, 221).

Kristeva ajattelee symbolisesta järjestyksestä pitkälti samoin kuin Althusser (1974, 186-187), joka pitää ideologiaa ikuisena, välttämättömänä "jokaisessa yhteiskunnassa, jos ihmisiä on määrä muotoilla ja muuttaa ja varustaa heidät niin että he pystyvät vastaamaan olemassaolonsa ehtojen asettamiin vaatimuksiin". Ts. Althusserin tavoin Kristeva näkee symbolisen järjestyksen pysyvästi joksikin, joka tuottaa subjekteja - joskin hän korostaa, että sitä ja siten yhteiskunnan instituutiojärjestelmää on mahdollista muuttaa viettejä ja tarpeita vähemmän tukahduttavaan suuntaan. Tämähän juuri on hänen vallankumousperspektiivinsä. Mutta siitäkään käsin ei ideologiaa voida nähdä muuta kuin ikuiseksi, koska vallankumouksellisesti väljennettynäkin symbolinen jää symboliseksi, joka edeltää yksilöitä ja tuottaa heidät subjekteina. Vaikka heidän toimintakykynsä laajenisikin väljentyneen symbolisen myötä, se jäisi silti aina vain kyvyksi toimia sen piirissä.

Kristevan teoriaan sisältyy siis epäsuorasti se näkemys, että yhteiskunnalliset rakenteet - olivatpa sitten tiukempia tai väljempinä - edeltävät aina yksilöitä ja tuottavat heistä toimintakyvyiltään näiden rakenteiden puitteisiin rajoittuvia subjekteja. Tämä on hyvin erilainen näkökulma toimintakykyisyyteen kuin se, jota Marx ja Engels edel-

lyttivät vaatiessaan, että "yksilöiden on kumottava se tilanne, jossa suhteet ja satunnaisuus hallitsevat heitä, ja asetettava sen sijaan tilanne, jossa he hallitsevat suhteita ja satunnaisuutta" (MEW 3, 424). Tämän mukaan ihmiset ovat rakenteiden alistamia ja toimintakyvyiltään rajoittuneita niin kauan kuin "suhteet ja satunnaisuus hallitsevat heitä". Sen sijaan kun "he hallitsevat suhteita ja satunnaisuutta", he hallitsevat myös rakenteita, jolloin niiden toimintakykyisyyden kehittymistä estävä vaikutus häviää.

Tällöinkin rakenteet toki edeltävät yhteiskuntaan syntyviä yksilöitä ja muotoilevat heitä - mutta ne eivät muotoile heistä toimintakyvyiltään rajoittuneita ideologisia subjekteja vaan noita kykyjään jatkuvasti kehittämään kykeneviä yksilöitä. Tästä näkökulmasta ideologia ei ole ikuinen vaan historiallisesti ehdollinen ilmiö, joka on voimassa vain niin kauan kuin ihmiset eivät hallitse yhteiskunnallisia rakenteita vaan nämä heitä.

Marx ja Engels asettivat vallankumouksen tavoitteeksi siis yhteiskunnan, jossa yhteiskuntasuhteiden 'itsenäistyneisyys' ja siten niiden inhimillistä toimintaa rajoittava vaikutus on särjetty, mikä merkitsee toimintakykyjen vapauttamista niin että ne voivat kehittyä yhteiskuntasuhteita hallitseviksi kyvyiksi. Sinänsä tämä kuulostaa aika rationalistissävyyiseltä projektilta. Tämä herättääkin kysymyksen, missä suhteessa se on Kristevan ja screen-teorian projektiin. Kristevahan ei puhu rationalistissävyyisesti yhteiskuntasuhteiden hallinnasta vaan mielihyvystä, viettien ja tarpeiden tarpeettoman tukahdutuksen purkamisesta ja entistä suuremman sijan antamisesta sille, mikä kumpuaa semioottisesta. Miltä osin

nämä projektit ovat samansuuntaisia, miltä vastakkaisia, miltä osin toisiaan tukevia, miltä toisiaan estäviä? Perusteltu vastaus näihin kysymyksiin tulee merkitsemään teoreettista edistysaskelta, jonka luonnehtimista huomattavaksi ei tulla, näin veikkaisin, pitämään liioitteluna - pikemmin päinvastoin.

Kirjallisuus

ALTHUSSER, L. Für Marx. Frankfurt a/M., 1974.
 ALTHUSSER, L. Ideologiset valtiokoneistot. Helsinki, Tampere, 1984.
 BARTHES, R. S/Z. London, 1974.
 BURNISTON, S. & WEEDON, C. Ideology, Subjectivity and the Artistic Text. Teoksessa CENTRE FOR CONTEMPORARY CULTURAL STUDIES: On Ideology. London, 1978, s. 199-229.
 CHAMBERS, I. ym. Marxism and Culture. Screen 18(1977):4, s. 109-119.
 CORRIGAN, P. & WILLIS, P. Cultural Forms and Class Mediations. Media, Culture & Society 2(1980):3, s. 297-312.
 COWARD, R. Class, 'Culture' and the Social Formation. Screen 18(1977):1, s. 75-105.
 COWARD, R. & ELLIS, J. Language and Materialism. London, 1977.
 CULLER, J. Structuralist Poetics. Ithaca, New York, 1975.
 FREUD, S. Ahdistava kulttuurimme. Jyväskylä, 1982.
 HALL, S. Recent Developments in Theories of Language and Ideology: A Critical Note. Teoksessa HALL, S. ym. (toim.), Culture, Media, Language. London ym., 1980, s. 157-162.
 HAUG, W.F. Ideologiset mahdit ja vastarinta. Helsinki, 1983.
 HEATH, S. Lessons from Brecht. Screen 15(1974):2, s. 103-128.
 HILL, J. Ideology, Economy and the British Cinema. Teoksessa BARRETT, M. ym. (toim.). Ideology and Cultural Production. London, 1979, s. 113-134.
 KRISTEVA, J. Die Revolution der poetischen Sprache. Frankfurt a/M., 1978.

LARRAIN, J. The Concept of Ideology. London, 1979.
 LEMAIRE, A. Jacques Lacan. London, 1979.
 MacCABE, C. Realism and the Cinema: Notes on Some Brechtian Theses. Screen 15(1974):2, s. 7-27.
 MacCABE, C. Theory and Film: Principles of Realism and Pleasure. Screen 17(1976):3, s. 7-27.
 MacCABE, C. On Discourse. Economy and Society 8(1979):4, s. 279-307.
 McDONNELL, K. & ROBINS, K. Marxist Cultural Theory: The Althusserian Smoke-screen. Teoksessa CLARKE, S. ym. One-Dimensional Marxism: Althusser and the Politics of Culture. London, New York, 1980, s. 157-231.
 MEW, Marx-Engels Werke, Band 3.
 MORLEY, D. The 'Nationwide' Audience. London, 1980a.
 MORLEY, D. Texts, Readers, Subjects. Teoksessa HALL, S. ym. (toim.), Culture, Media, Language. London ym., 1980b, s. 163-173.
 MOUFFE, C. Arbeiterklasse, Hegemonie und Sozialismus. Teoksessa HAUG, W.F. & ELFFERDING, W. (toim.), Neue soziale Bewegungen und Marxismus. Argument Sonderband AS 78. Westberlin, 1982, s. 23-39.
 MÜLLER, R.W. Geld und Geist. Frankfurt a/M., 1977.
 OTTOMEYER, K. Anthropologieproblem und marxistische Handlungstheorie. Giessen, 1976.
 PIETILÄ, V. Miten tiede kehittyy? Tampere, 1983.
 ROBINS, K. Althusserian Marxism and Media Studies: The Case of Screen. Media, Culture & Society 1(1979):4, s. 355-370.
 SIVENIUS, P. Avautua solmuun. Helsinki, 1984.
 SIVENIUS, P. Kieli keskellä kämmentä. Poliitikka 27(1985):2, s. 126-133.
 WILLEMEN, P. Notes on Subjectivity. Screen 19(1978):1, s. 41-69.
 WOLLEN, P. 'Ontology' and 'Materialism' in Film. Screen 17(1976):1, s. 7-23.
 WULFF, E. Grundlagen transkulturellen Psychiatrie. Das Argument 50, 1969, s. 226-260.